

Г. В. Запартыка

Беларускі дзяржаўны
архіў–музей
літаратуры і мастацтва

**Дзейнасць БДАМЛМ па выяўленні і вяртанні дакументаў з прыватных
архіваў і дзяржаўных сховішчаў былых рэспублік СССР**

*Матэрыялы выступу на пасяджэнні Камісіі па выяўленні, вяртанні,
сумесным выкарыстанні і ўвядзенні ў навуковы і культурны ўжытак
культурных каштоўнасцей, якія знаходзяцца за межамі
Рэспублікі Беларусь,
27 траўня 2021 года*

Для вырашэння праблемы вяртання архіўных дакументаў па гісторыі нацыянальнай літаратуры і мастацтва Беларускаму дзяржаўнаму архіў–музею літаратуры і мастацтва (далей – БДАМЛМ) неабходна было найперш стварыць інфармацыйнай базы, якая б дала больш–менш дакладнае ўяўленне пра комплексы і асобныя дакументы, што захоўваюцца за межамі Беларусі і якія маюць выключнае значэнне для літаратурнага крыніцазнаўства. Пад тэрмінам дакумент разумеўся не толькі “архіўны аб’ект”, а і кніжныя і перыядычныя выданні.

Асновы гэтай працы закладваліся яшчэ на пачатку 1980–х гадоў. Як доказ гэтага ў архіве–музеі захавалася картатэка, якая напайнялася звесткамі, атрыманымі пад час камандзіровак у Ленінград, Маскву, Вільню, Кіеў і іншыя гарады. Адбывалася выяўленне і за кошт працоўных рэсурсаў архіваў некаторых саюзных рэспублік, як правіла па запых нашага архіва з мэтай атрымаць копіі для папаўнення сваіх калекцый і збораў. Так, напрыклад, у архівах Вільні і Масквы былі выяўлены дакументы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Каруся Каганца і інш., ксеракопіі якіх на бязвыплатнай аснове паступілі ў БДАМЛМ і папоўнілі адпаведныя фонды.

У 2005 г. праца па выяўленню дакументаў у замежных сховішчах набыла сістэмны характар пасля таго, як Камітэт па архівах і справаходству Рэспублікі Беларусь (цяпер – Дэпартамент) падпарадкаваў яе адзіным мэтам і ўстанавіў адзіныя правілы афармлення вынікаў гэтага выяўлення. Была пастаўлена задача стварыць на ўзроўні сістэмы адзіны банк дадзеных

замежнай архіўнай беларусікі. Апрацаваць вынікі гэтага маштабнага выяўлення для стварэння адпаведнага электроннага рэсурса павінен БелНДІДАС. У сувязі з гэтым у архіве–музеі была праведзена праца па ўпарадкаванню і сістэматызацыі адпаведна выпрацаваным правілам той інфармацыі, якая была накоплена на працягу 1980 - 2004 гг. Вялікую паслугу на гэтым этапе аказала энцыклапедычнае выданне “Біябліяграфічны слоўнік “Беларускія пісьменнікі” ў 6 тамах, падрыхтаванае Інстытутам літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук і пабачыўшае свет ў 1992 - 1995 гг. Менавіта ў гэтым “Слоўніку” была змешчана інфармацыя пра месца знаходжання рукапісаў пісьменнікаў і іншых дакументаў, у тым ліку і ў замежных сховішчах, па кожнай персаналіі. Калектыў інстытута працаваў над складаннем біліяграфій і мэтанакіравана праводзіў выяўленне крыніц на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў. Дадзеныя артыкулаў “Слоўніка” па замежных сховішчах былі ўзяты БДАЛМ на ўлік. Агульна на пачатак 2005 г. у спісе значылася 1340 адзінак захоўвання і 2 калекцыі, большую частку якіх складалі дакументы сховішчаў былых рэспублік СССР. Далейшая праца па выяўленні ажыццяўлялася па самых розных даступных нам крыніцах: навуковых працах вучоных, выданні і архівы якіх паступалі ў БДАМЛМ, археаграфічных і канферэнцыйных зборніках, інтэрнэт–рэсурсах, праз міжархіўныя інфармацыйныя ўзаемаабмены і, зразумела, пад час камандзіровак праз вывучэнне навукова–даведачнага апарата таго ці іншага сховішча непасрэдна на месцы. За ўвесь перыяд працы было выяўлена звыш трох тысяч дзвесце адзінак захоўвання і асобных дакументаў па гісторыі літаратуры і мастацтва Беларусі. На дадзены момант на ўзроўні Дэпартамента ў гэтай працы пакуль што пастаўлена кропка. Але, тым не менш, архіў-музей працягвае выяўленне. Наша мэта – сабраць як мага паўней інфармацыю пра літаратурна–мастацкія крыніцы, раскіданыя па многіх сховішчах свету. Разумеем, што стварыць цэласную інфармацыйную навуковую сітэму – справа шматузроўневая і можа быць разлічана не на адно дзесяцігоддзе. Разумеем і тое, што калі нават уявіць, што ў далёкай перспектыве такая рэканструкцыя ў форме інфармацыйнай навуковай сістэмы адбудзецца, нельга будзе разлічваць на яе вычарпальнасць у сувязі з вялікімі стратамі, якія панесла Беларусь найперш у XX стагоддзі. Пісаць гісторыю літаратуры і мастацтва за пэўныя гістарычныя перыяды Беларусі вельмі складана ў сувязі з вялікімі лакунамі, якія ўтварыліся ў выніку фізічнай беззваротнай страты як асобных дакументаў, так і цэлых іх комплексаў. Гэтая праца ўскладняецца ў значай ступені раскіданасцю літаратурнай беларусікі па многіх краінах свету, раз’яднанасцю раней існуючых як адзінае цэлае комплексаў, непублічнасцю і нават закрытасцю

тых матэрыялаў, якія сталі ўласнасцю прыватных збораў і калекцый. Ствараючы крыніцазнаўчую базу па гісторыі беларускай літаратуры і мастацтва трэба працаваць па некалькіх напрамках, адшукваць і трымаць пад увагай не толькі рарытэты, якія трапілі за мяжу з прастораў Беларусі, але і дбаць пра многія “малыя” літаратурна-мастацкія прасторы – літаратуру, што мела працяг ці нават пачыналася ў эміграцыі, літаратуру, што не перапыняла свайго развіцця ў тых краінах, дзе кампактна пражываюць беларусы як нацыянальная меншасць, літаратуру, якая складвалася ў беларускіх дыяспарах былых рэспублік СССР. Для архіва гэтая праблема палягае ў пошуку адрасоў замежных крыніц, арганізацыі камплектавання, наладжванні сувязяў з тымі сховішчамі, якія маюць калекцыі беларускіх рарытэтаў. Сёння літаратурная Беларусіка захоўваецца ў Скарынаўскай Бібліятэцы ў Лондане, Беларускім інстытуце навукі і мастацтва і Цэнтры даследаванняў гісторыі іміграцыі ў Мінеапалісе ў ЗША, у Бібліятэцы і архіве Канады ў Атаве, Расійскім дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва і многіх і ншых сховішчах свету. Яе відавы і храналагічны ахоп вельмі значны: рукапісы, ліставанне, афіцыйныя дакументы, фотаальбомы і інш. Ад XIX і за ўсё XX стагоддзе. І наша яшчэ адна важная задача – атрымаць з гэтых сховішчаў копіі неабходных у навуковай працы дакументаў і рарытэтаў, якія служаць доказнасцю аўтарства, мастацкай унікальнасці, сцвярджаюць сам факт свайго існавання.

Найбольшы поспех БДАМЛІМ мае ў справе камплектавання (будзем называць гэта вяртаннем) дакументаў асабістага паходжання дзеячаў літаратуры і мастацтва, якія пражывалі ці пражываюць за межамі Беларусі. Апошняе дваццацігоддзе адзначана паступленнямі дакументаў, выданняў, музейных рэчаў з Беларускага інстытута навукі і мастацтва, ад Вітаўта Кіпеля і Янкі Запрудніка, якія, акрамя сваіх уласных матэрыялаў, перадалі часткі асабістых архіваў Натальлі Арсеньневай, Юркі Віцьбіча, Міколы Куліковіча–Шчаглова, Антона Адамовіча, Вітаўта Тумаша і многіх іншых. У гэтым шэрагу варта згадаць таксама фонды Алеся Алехніка (Аўстралія), Міхася Швэдзюка (Вялікабрытанія), Масея Сяднёва (ЗША), Сакрата Яновіча і Юры Туронка (Польшча) і многія іншыя. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва адкрыты для камплектавання фондаў асабістага паходжання дзеячаў беларускай эміграцыі і фондаў беларускіх арганізацый за мяжой. У свой час у архіве-музеі была распачата навукова-творчая ініцыятыва “Цэнтр камплектавання і вывучэння дакументальнай спадчыны беларускага замежжа”. Асноўная яе задача – выяўленне беларускіх дакументаў у замежных архівах, музеях і бібліятэках, а таксама у прыватных асобаў, арганізацыя камплектавання і стварэнне архіўных фондаў, навуковае

апісанне дакументальнай спадчыны беларускага замежжа, садзейнічанне яе захаванню і вывучэнню, а таксама папулярызацыя ведаў у беларускім грамадстве пра дзейнасць беларускіх арганізацый за мяжой і выдатных асоб беларускага паходжання.

Тэма даклада мяркуе больш падрабязнае асвятленне дзейнасці БДАМЛІМ па выяўленні і вяртанні дакументаў з прыватных архіваў і дзяржаўных сховішчаў былых рэспублік СССР. Праца па камплектаванні ў названай геаграфічнай (цяпер ужо і гістарычнай) прасторы была распачата ці не з першага года існавання архіва-музея. У сувязі з гэтым згадаем знакаміты Фонд № 3 “Калекцыя дакументаў аддзела рукапісаў Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў г. Вільня”, які паступіў у 1961 г. з Дзяржаўнага архіва Літвы. Вельмі хутка ў архіве ўзніклі фонды № 5 паэта Алеся Жаўрука, № 6 Калекцыя дакументаў Івана і Мікалая Грыгаровічаў, № 7 Якуба Браіцава, № 8 Збор матэрыялаў Янкі Купалы, № 9 Збор матэрыялаў Якуба Коласа. Усе яны паступілі з Масквы: ад спадчыннікаў і Цэнтральнага дзяржаўнага архіва літаратуры і мастацтва СССР. Крыху пазней з названага архіва быў перададзены фрагмент калекцыі аўтографу Аляксандра Елскага. На дадзены момант у БДАМЛІМ захоўваецца Збор сям’і класіка беларускай літаратуры Максіма Багдановіча, прывезены з Яраслаўля, опернай спявачкі Ларысы Аляксеевай, перакладчыка Яўгена Мазалькова, паэтаў Уладзімера Дубоўкі і Івана Бурсава, скульптара А.В. Грубэ, вучонага і грамадскага дзеяча А.К. Каўкі і інш. – з Масквы, літаратуразнаўца Лукі Бэндэ, сям’і класіка беларускай літаратуры Максіма Гарэцкага, перакладчыка Паўла Кабзарэўскага, паэтэсы Яўгеніі Кавалюк, даследчыцы Маргарыты Пяровай і інш. – з Санкт-Пецярбурга, паэта Вісарыёна Гарбука – з Пяцігорска, пісьменніка і дзяржаўнага дзеяча Язэпа Дылы – з Саратава, рэжысёра Льва Літвінава і кампазітара Мікалая Клауса – з Казані, паэта Івана Ласкова – з Якуцка. Каштоўныя дакументы паступілі з Літвы, Латвіі, дзе беларусы жывуць з даўніх часоў і захоўваюць нацыянальныя традыцыі. Гэта фонды Зоські Верас (Людвікі Сівіцкай), Пятра Сакола, Вячаслава Целеша і інш. Значная колькасць дакументаў увайшло ў спецыяльна створаныя для малаколькасных паступленняў архіўныя зборы, дзе яны складаюць самастойныя імяныя раздзелы: мастака М.С. Калініна (Латвія), рэжысёра М.Ф. Рафальскага (Масква), паэта-сатырыка А. Дзяркіча (Санкт-Пецярбург), літаратуразнаўцы Л. І. Леўшчанкі (Кіеў), паэта і перакладчыка Б.А. Кежуна (Санкт-Пецярбург, РФ), збор мастака Я.С. Мініна (Масква, РФ), калекцыя педагога і культурнага дзеяча Я.К. Шнаркевіча (Літва).

Варта узгадаць і пра калекцыі дакументаў па гісторыі літаратуры і мастацтва, копіі якіх паступілі з замежных архіваў, музеяў і бібліятэк. Гэтая

праца мае не такі значны вынік, але некалькі такіх калекцый можна пазначыць. Адна з іх узнікла яшчэ ў 1960-я гг. Гэта Калекцыя фотакопій і мікрафільмаў дакументаў Цэнтральнага дзяржаўнага архіва літаратуры і мастацтва СССР, Пушкінскага дома АН СССР, рукапіснага аддзела дзяржаўнай бібліятэкі імя Салтыкова–Шчадрына і інш. дзяржаўных архіваў і музеяў па гісторыі літаратуры і мастацтва Беларусі (Ф. 18 Воп. 1; адз. зах. 65; 1905–1929). Яна ўтрымлівае выявы аўтографаў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Цішкі Гартнага і многіх іншых. У 1999 г. у архіве–музеі была запачаткавана Калекцыя копій дакументаў па гісторыі беларускай культуры з замежных сховішчаў (Ф. 514). Яе папоўнілі копіі дакументаў, якія былі атрыманы (і працягваюць паступаць) у апошнія дваццацігоддзе: Максіма Багдановіча – з Дзяржаўнага архіва Ніжагародскай вобл., Янкі Купалы і Якуба Коласа – з Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі, Каруся Каганца і яго сям’і – з Дзяржаўнага архіва ў г. Табольску, Браніслава Эпімах–Шыпілы, Янкі Лучыны – з Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва Санкт-Пецярбурга і інш. На дадзеным этапе ствараецца калекцыя электронных копій, якая ўжо мае паступленні з Расійскага дзяржаўнага архіва літаратуры і мастацтва, Цэнтральнага дзяржаўнага архіва літаратуры і мастацтва Санкт-Пецярбурга, Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва Санкт-Пецярбурга, Літоўскага архіва літаратуры і мастацтва і інш.

Перад супрацоўнікамі БДМАЛМ стаяць складаныя задачы вяртання, вырашэнне якіх павінна заключацца ў арганізацыі камплектавання замежнай архіўнай беларусікі, навуковай рэканструкцыі раз’яднаных у пэўныя гістарычныя перыяды комплексаў дакументаў, выданні міжархіўных каталогаў і зборнікаў дакументаў. Праграмы па рэалізацыі гэтых задач маюць неабходнасць у падтрымцы на ўсіх узроўнях, як на дзяржаўным, дыпламатычным, так і праз міжнародныя праекты па навуковым узаемаабмене і навуковым партнёрстве.

У многіх выпадках неабходна садзейняне іншых ведамстваў і устаноў у арганізацыі выяўлення і капіравання дакументаў па гісторыі літаратуры, культуры, мастацтва Беларусі, камплектаванні дакументаў прыватных збораў прадстаўнікоў беларускіх дыяспар. Істотная дапамога аказваецца Міністэрствам замежных спраў Рэспублікі Беларусь і прадстаўнікамі беларускіх амбасад у арганізацыі адпраўкі прыватных архіваў з некаторых краін.

Для даведкі

1. Спіс дзяржаўных архіваў былых рэспублік СССР, дзе праводзілася выяўленне дакументаў на гісторыі літаратуры і мастацтва Беларусі

Расія

Расійскі дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва (Масква)
Цэнтральны дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва Санкт-Пецярбурга
Бібліятэка Расійскай Акадэміі навук (Санкт-Пецярбург). Рукапісны аддзел
Інстытут рускай літаратуры (ІРЛІ) Пушкінскі дом
Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі
Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў
Дзяржаўны цэнтральны музей музычнай культуры імя М. І. Глінкі
Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў Санкт-Пецярбурга
Расійская нацыянальная бібліятэка ў Санкт-Пецярбургу. Рукапісны аддзел
Дзяржаўны архіў Іркуцкай вобл
Смаленскі абласны краязнаўчы музей
Дзяржаўны архіў у г. Табольску

Латвія

Дзяржаўны гістарычны архіў Латвіі

Літва

Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў
Літоўскі архіў літаратуры і мастацтва
Літоўскі цэнтральны дзяржаўны архіў
Навуковая бібліятэка Вільнюскага ўніверсітэта. Рукапісны аддзел
Бібліятэка Акадэмія навук Літвы імя Врублевскіх. Рукапісны аддзел

Украіна

Цэнтральны дзяржаўны архіў вышэйшых органаў улады і кіравання Украіны
Цэнтральны дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва Украіны
Львоўская нацыянальная навуковая бібліятэка імя В. Стафаніка НАН Украіны
Нацыянальная бібліятэка Украіны імя У. І. Вярнадскага
Бібліятэка Інстытута літаратуры імя Т. Р. Шаўчэнкі
Дзяржаўны архіў Жытомірскай вобласці

Казахстан

Цэнтральны дзяржаўны архіў Рэспублікі Казахстан (г. Алматы)

Эстонія

Дзяржаўны архіў Эстоніі

2. Калекцыі дакументаў па гісторыі літаратуры і мастацтва копіі якіх наступілі з замежных архіваў, музеяў і бібліятэк

Ф. 18 – Калекцыя фотакопій і мікрафільмаў дакументаў Цэнтральнага дзяржаўнага архіва літаратуры і мастацтва СССР, Пушкінскага дома АН СССР, рукапіснага аддзела дзяржаўнай бібліятэкі імя Салтыкова–Шчадрына і інш. дзяржаўных архіваў і музеяў па гісторыі літаратуры і мастацтва Беларусі. Воп. 1; адз. зах. 65; 1905–1929*

Ф. 514 – Калекцыя копіяў дакументаў па гісторыі беларускай культуры з замежных сховішчаў

3. Спіс фондаў і калекцый асабістага паходжання, якія наступілі ў БДАМЛМ ад грамадзян былых рэспублік СССР

Ф. 5 – Сінічкін Алесь Дзмітрыевіч (Алесь Жаўрук) (1910–1942), паэт. Воп. 1; адз. зах. 31; 1913–1991

Ф. 7 – Брайцаў Якуб (Якаў Раманавіч) (1861–1931), празаік, драматург, паэт. Воп. 1; адз. зах. 28; 1884–1960

Ф. 8 – Збор матэрыялаў Янкі Купалы (1882–1942). Воп. 1, 2; адз. зах. 29, 1908–1945

Ф. 9 – Збор матэрыялаў Якуба Коласа (1882–1956). Воп. 1–3; адз. зах. 452; [1900–я]–2007

Ф. 27 – Дубоўка Уладзімір Мікалаевіч (1900–1976), паэт, празаік, перакладчык. Воп. 1–3; адз. зах. 149; 1900–1992

Ф. 28 – Барашка Ілары (Іларыён Мацвеевіч) (1905–1968), празаік, крытык, драматург, перакладчык. Воп. 1; адз. зах. 446; 1917–1964

Ф. 31 – Кабзарэўскі Павел Сямёнавіч (Гардон Фавій Залманавіч) (1909–1970), празаік, перакладчык. Воп. 1–3; адз. зах. 816; 1915–1970

Ф. 53 – Дыла Восіп Лявонавіч (1880–1973), пісьменнік, грамадскі дзеяч. Воп. 1; адз. зах. 387; 1900–1962

Ф. 66 – Бэндэ Лука Афанасьевіч (1903–1961), крытык, літаратуразнавец. Воп. 1; адз. зах. 1506; 1853–1961

Ф. 128 – Астапенка Змітрок (Дзмітрый Емельянавіч) (1910–1944), паэт, празаік, перакладчык. Воп. 1; адз. зах. 32; 1902–1968

Ф. 153 – Збор матэрыялаў сям’і Багдановічаў. Воп. 1–3; адз. зах. 207; 1878–1993

Ф. 157 – Клейнбарт Леў Максімавіч (1875–1950), крытык, публіцыст. Воп. 1; адз. зах. 22; 1920–1939

Ф. 242 – Ліхадзіеўскі Сцяпан Іванавіч (1911–1979), крытык, літаратуразнавец, паэт, перакладчык. Воп. 1; адз. зах. 97; 1925–1979

Ф. 263 – Буйло Канстанцыя (Калечыц Канстанцыя Антонаўна) (1893–1986), паэтэса. Воп. 1; адз. зах. 174; 1898–1909

Ф. 310 – Аляксеева Ларыса Філалогоўна (1907–1998), спявачка. Воп. 1; адз. зах. 40; 1924–1984

Ф. 311 – Каганец Карусь (Кастравіцкі Казімір Карлавіч) (1868–1918), празаік, паэт, драматург, мастак. Воп. 1; адз. зах. 23; 1819–2007

Ф. 318 – Верас Зоська (Войцік Людвіка Антонаўна) (1892–1991), пісьменніца. Воп. 1; адз. зах. 208; 1908–1989

Ф. 321 – Грубэ Аляксандр Васільевіч (1894–1980), скульптар, народны мастак БССР. Воп. 1; адз. зах. 85; 1914–1980

Ф. 339 – Нікіцін Леанід Аляксандравіч (1896–1942), мастак тэатра; Нікіцін Андрэй Леанідавіч (сын Нікіціна Л. А.) (1935–2005), гісторык, археолаг, празаік. Сямейны фонд. Воп. 1; адз. зах. 39; 1965–1988

Ф. 340 – Каўка Аляксей Канстанцінавіч (нар. 1937), гісторык, літаратуразнавец, грамадскі дзеяч. Воп. 1; адз. зах. 1025; 1950–2005

Ф. 351 – Целеш Вячаслаў Міхайлавіч (нар. 1938), мастак

Ф. 399 – Калекцыя фатаграфій па гісторыі беларускага культурна–грамадскага і палітычнага руху, сабраная Я. К. Шнаркевічам. Воп. 1; адз. зах. 45; 1910–я–1968

Ф. 400 – Збор матэрыялаў Яфіма Сямёнавіча Мініна (1897–1937), мастака. Воп. 1; адз. зах. 48; 1907–1997

Ф. 407 – Бабарэка Адам Антонавіч (1899–1938), крытык, празаік. Воп. 1; адз. зах. 356; [1915]–2001

Ф. 410 – Ласкоў Іван Антонавіч (1941–1994), паэт, празаік, перакладчык, крытык. Воп. 1; адз. зах. 105; 1961–1996

Ф. 426 – Гарэцкі Максім Іванавіч (1893–1938), празаік, драматург, літаратуразнавец; Чарняўская Леаніла Усцінаўна (жонка Гарэцкага М. І.) (1893–1976), празаік, перакладчык, педагог; Гарэцкая Галіна Максімаўна (дачка Гарэцкага М. І.) (1921–2006), літаратуразнавец, педагог. Сямейны фонд. Воп. 1, 2; адз. зах. 585; 1905–2008

Ф. 429 – Каспяровіч Мікалай Іванавіч (1900–1937), літаратуразнавец, мовазнавец, краязнавец

Ф. 434 – Яўнзем Ірма Пятроўна (1897–1975), спявачка, збіральніца народных песень, педагог, народная артыстка РСФСР. Воп. 1; адз. зах. 86; 1887–1892, 1902–2003

Ф. 488 – Кавалюк Аўгіння (Яўгенія) Трафімаўна (1934–2007), паэтэса, перакладчыца. Воп. 1; адз. зах. 101; 1949–2007

Ф. 516 – Клаус Мікалай Парфір'евіч (1906–2001), дырыжор, музыкант, кампазітар

Ф. 392 – Масальскі Пётр Аляксандравіч (Пятро Сакол) (1905–1985), паэт, перакладчык